

paid much attention. He believes parents should well imagine what they want to raise their child. The importance of adherence in the family. According A. S. Makarenko, there are many modes, so parents need to be able to correctly choose one of them, which is most suitable for this family. It is noted that whatever regime was not elected for his family, he must be appropriate. The article deals with pseudo authority: the authority of suppression, the authority of love, kindness and friendship authority, the authority of bribery. We analyze real parental authority. Basic ideas A. S. Makarenko on parenting in the family set out in the article were methodological basis of family education in domestic pedagogy of the twentieth century.

Key words: family, family education, parental authority, parents and children.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Чиж О. Н.

УДК 37.091.4 Макаренко: 37.015.31:316.362

К. В. Ігнатенко

ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У СПАДЩИНІ А. С. МАКАРЕНКА

Проблема батьків і дітей – це перш за все проблема спадкоємності: нове покоління бере на себе тягар відповідальності за подальший хід історії. Страх перед завтрашнім днем, кримінальні злочини, які скоюють неповнолітні, боязнь за долю підростаючого покоління – ось реалії сьогодення. Педагоги, психологи, соціологи, громадські діячі, що небайдужі до долі країни, впевнені – рішення питання знаходиться в площині зміцнення сім'ї, – що є найважливішим завданням сучасного суспільства. Проблеми родинного виховання набули настільки важливого значення, що навряд чи хтось може сумніватися в тому, що від їх рішення залежить, яким буде підростаюче покоління. Питання соціальної занедбаності дитинства, педагогічна криза невблаганно повертають нас до відкриттів, які зробив ще у 20-х роках минулого століття в українській провінції подвижник соціального виховання Антон Семенович Макаренко. У працях А. С. Макаренка розглянуті найважливіші аспекти виховання в сім'ї, серед них і питання про структуру сім'ї, її культуру, принципи й методи виховання.

Питання родинного виховання хвилювали класиків літератури В. Белінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова, К. Ушинського. Особливе місце у вітчизняній літературі з питань сімейного виховання

займають праці П. Каптерєва, П. Блонського, М. Рубінштейна, В. Сухомлинського, І. Сікорського.

Наукові підходи до стану сімейно-родинного виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях М. Стельмаховича, В. Постового, Т. Кравченко, М. Міщенко та інших вчених, які вивчали типи сімей, основи психолого-педагогічної культури батьків, умови успішного сімейно-родинного виховання. Історичними підходами щодо етнічного виховання займалися О. Духнович, С. Русова, І. Огієнко.

Мета статті – розкрити й проаналізувати актуальність проблем виховання дітей в сім'ї, висвітлених в творчості відомого радянського педагога Антона Семеновича Макаренка.

А. С. Макаренко визначав, що сім'я – це природний колектив. Сім'я стає первинним природним осередком суспільства, тим місцем, де реалізується краса людського життя, куди приходять відпочивати переможні сили людини, де ростуть і живуть діти – головна радість життя.

Антону Семеновичу Макаренку доводилося бувати в багатьох сім'ях і спілкуватися з багатьма батьками, траплялося допомагати їм в тих або інших випадках, коли вони цієї допомоги потребували. В цей час він побачив, як «працює» сім'я й зрозумів, чому саме сім'я «постачає» малолітніх правопорушників і безпритульних в суспільство [5].

Антон Семенович в 1937 році пише «Книгу для батьків», де підіймає багато проблем сім'ї. Вона супроводжується вступом, в якому Макаренко повідомляв, що головна мета твору – привернути увагу батьків до ключових питань сім'ї, а саме: відмінність нової сім'ї від старої; проблеми дисципліни й батьківського авторитету; єдність сім'ї як колективу; цілісність і міцність сім'ї. «Кожна сім'я, – говорив Макаренко, – представляє явище особливе, індивідуальне, і методи виховання в одній сім'ї зовсім не повинні повторюватися в іншій» [4]. Тому Антон Семенович ставив перед собою завдання вказати загальні тенденції педагогічного розвитку, що прямо витікають з особливостей суспільства.

В сім'ї дитина засвоює певні моральні цінності й норми поведінки (доброту, щирість, чесність, справедливість, охайність), під впливом оточення формуються її характер і звички, саме з перших років життя закріплюються риси громадянина. А. С. Макаренко звертаючись до батьків, говорив: «Виховання дітей – це найважливіша галузь нашого життя. Наші діти – це майбутні громадяни нашої країни і громадяни світу. Наші діти – це майбутні батьки й матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти – це наша старість. Правильне виховання – це наша щаслива старість, погане виховання – це наше майбутнє горе, це наші сльози, це наша провина перед іншими людьми, перед усією країною» [2, с. 160].

А. С. Макаренко вважав, що головні основи виховання закладаються до п'яти років, – це 90% всього виховного процесу, а потім

виховання людини продовжується, але у цілому батьки починають смакувати ягідки, а квіти які вони доглядали, були до п'яти років [1, с. 172].

Виховання починається з годування дитини, догляду за нею, турботи про неї. Серед цих початкових форм виховання найістотнішою є турбота про інтелект дитини. Аби прищепити любов до знань, потрібно перш за все прищепити любов до книги. Тут важливу роль грає приклад батьків: вони повинні й самі читати, тому що дитина ділиться враженнями про прочитане, задає низку запитань, на які потрібно уміти відповісти. Батьківська вимога до себе, батьківська повага до своєї родини, батьківській контроль над кожним своїм кроком – ось перший і самий головний метод виховання.

Макаренко не раз говорив в своїх творах про значення слова у вихованні дітей. Воно є тим могутнім засобом, за допомогою якого людина входить в сферу суспільного життя. У сім'ї зростання людини йде як би мимоволі, без зусиль. Дитина в сім'ї збагачується духовно, коло її інтересів залежить від захоплень батьків. Чим частіше батьки вступають з дитиною в розмову, діляться з нею своїми враженнями, думками, тим більше збагачують її духовно.

Що ж до значення батьківського прикладу для дітей, А. С. Макаренко писав: «Не думайте, що ви виховуєте дитину лише тоді, коли з нею розмовляєте, або повчаєте її, або наказуєте їй. Ви виховуєте її в кожен момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає удома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми й про інших людей, як ви радієте або засмучуєтеся, як ви поведетеся з друзями і з ворогами, як ви смієтеся, читаете газету, – все це має для дитини велике значення. Щонайменші зміни в тоні дитина бачить або відчуває, всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте» [2, с. 161].

Ці питання досить глибоко розкриті в роботах А. С. Макаренка. Для завоювання і підтримання авторитету важливо, щоб батькам була притаманна педагогічна тактовність, що знаходить виявлення у вмінні говорити з дітьми так, щоб слово не принижувало, не ображало дитину, а змушувало навіть при негативних вчинках не робити зауважень у присутності сторонніх, уникати настанов, згадувати свої вчинки як приклад для наслідування, виявляти справедливість, повагу до почуттів, справ дитини, спиратись на краще, що є в ній. Позитивний вплив батьків на дітей більш ефективний, якщо відносини між батьками характеризуються взаємною любов'ю, відповідальністю один перед одним, довірою, взаємоповагою, взаємодопомогою, любов'ю до дітей; усі члени сім'ї залюбки поділяють радість, переживання. Чим міцніше в сім'ї зв'язок поколінь, чим «глибша» повага усіх членів сім'ї один до одного, тим сімейний колектив здоровіший.

На відміну від В. Сухомлинського, який вважав головною задачею вихователя знайти індивідуальний підхід до особистості кожної дитини,

А. Макаренко метою виховання вважав колектив. «Виховуючи окрему особистість, ми повинні думати про виховання усього колективу. На практиці ці дві задачі будуть вирішуватися тільки разом і тільки в одному загальному прийомі. В кожний момент нашої дії на особистість ці впливи обов'язково повинні бути і впливом на колектив» [2, с. 334].

Виховання й самовиховання необхідних для життя в шлюбі якостей – одне з найважливіших завдань сім'ї. Невипадково А. С. Макаренко писав, що, якщо виростаючи, дитина не навчиться любити батьків, братів і сестер, свою школу, свою Батьківщину, якщо в її характері виховані початки глибокого егоїзму, дуже важко розраховувати, що вона буде здатна глибоко покохати вибрану нею іншу людину.

Батько й мати повинні мати для дитини авторитет. «Авторитет – це не талант, – як пише Макаренко, – це те, що можливо організувати в кожній родині». Авторитет не повинен буди брехливим чи не істинним, такий авторитет має десятки видів, суть дійсного авторитету батьків – повага й довіра до дитини; дійсний авторитет батьків заснований на громадянській діяльності та громадянських почуттях батьків, на допомозі батьків дитині та їхньої відповідальності за її виховання [3, с. 40].

У своїй праці «Лекції про виховання дітей» Макаренко наводить декілька хибних видів авторитетів, серед них: авторитет придушення, авторитет відстані, авторитет чванливості, авторитет веселощів, авторитет вченості, авторитет краси, тощо. Усі вони мають спільні наслідки – не правильне виховання. Ми розглянемо більш детально деякі з них, наприклад, *авторитет резонансу* – це коли батьки буквально з'їдають життя дитини нескінченними повчаннями і розмовами про мораль. Замість того, аби сказати дитині пару слів, можливо з гумором, батьки розпочинають нудну та надоїдливу бесіду. Вони повчають добротності, але забувають, що звичка думати приходить до дитини поступово, а «зудіння» проходить майже безслідно в її свідомості.

Авторитет педантизму виражається у тому, що батьки звертають більше уваги на дітей, більше працюють, але працюють як бюрократи. Вони переконані в тому, що діти повинні вислуховувати кожне їх слово, бо воно святе. Найбільше вони бояться, що діти будуть їх вважати нетвердими, або визнати свою помилку, свою неправоту. Життя дитини, її інтереси, її зростання проходить повз таких батьків, вони нічого не бачать, окрім свого бюрократичного головування у сім'ї.

Авторитет любові, самий, як вважає А. С. Макаренко, розповсюджений вид авторитету. Його суть полягає в тому, що деякі батьки переконані: щоб діти слухались, потрібно, аби вони любили батьків, а батьки, в свою чергу показують їм свою любов на кожному кроці. Ніжні слова, нескінчені пестощі заради того, щоб дитина була слухняною. Батьки увесь час спонукають дитину до дій словами на кшталт: «Отже, ти не любиш маму?». Ця лінія приховує багато небезпек. Одна з них те, що дитина розуміє: батьків можна обманювати, головне це

робити з ніжним виразом обличчя. «Це дуже небезпечний вид авторитету. Він зрощує нещирих та брехливих егоїстів. І часто першими жертвами такого егоїзму стають самі батьки» [2, с. 166].

Авторитет доброти полягає в тому, що дитяча слухняність також організується через дитячу любов, яка викликана поступливістю, м'якістю, добротою батьків. Батько й мати все дозволяють, їм нічого не шкода; боячись конфліктів, вони ладні пожертвувати заради сімейного миру та благополуччя чим завгодно. Дуже швидко в такій сім'ї діти починають просто командувати і маніпулювати батьками.

Представлений Макаренком також аналіз *авторитету дружби та авторитету підкупу*. Наслідком авторитету дружби може стати те, що рано чи пізно діти починають повчати батьків – адже між ними не має ніякої стримуючої дистанції, розуміння того, що, не дивлячись на дружні відносини між батьком, матір'ю та їх дитиною, все ж таки, батьки залишаються старшими членами сімейного колективу. «Таким чином, – пише А. С. Макаренко, – ніяка дружба неможлива без взаємної поваги». Авторитет же підкупу найбільш аморальний вид авторитету, коли дитяча слухняність просто купується подарунками й обіцянками [3, с. 40].

А. С. Макаренко робив акцент, що в тактиці виховання однієї сім'ї може поєднуватися декілька видів помилкового батьківського авторитету. Педагог вважав, що дійсно можливо заохочувати дітей, але ні в якому разі не можна їх преміювати за гарну поведінку, добре ставлення до батьків чи за слухняність.

А. С. Макаренко вказував на необхідність виховання у людини гальм, що допомагають їй визначити міру того, що вона може і чого не повинна застосовувати для задоволення своїх потреб. Тому Антон Семенович негативно відносився до наявності тільки однієї дитини. Він писав: «Єдина дитина дуже скоро стає центром сім'ї. Турбота батька і матері, зосереджені на цій дитині, звичайно перевищують корисну норму... Дуже часто єдина дитина звикає до свого виключного положення й стає справжнім деспотом в сім'ї. Для батьків дуже важко буває загальмувати свою любов до дитини та свої турботи про неї, і волею-неволею вони виховують егоїста» [2, с. 161]. Макаренко вважав, що навіть при складних матеріально-побутових можливостях сім'я не повинна обмежуватися однією дитиною, бо тільки тоді, коли є дві дитини, а то навіть три-чотири, батьківська любов буде розподілятися рівномірно, і тільки тоді дитина навчиться відрізняти «мені потрібно» і «нам треба».

Педагог наголошував, що правильне виховання дитини зовсім не означає того, щоб батьки не зводили з дитини очей. Вони повинні допускати найрізноманітніше оточення дитини, але не втрачати її з виду для того, щоб вчасно зупинити її, допомогти та направити. Дитина повинна розбиратися в поганих людях, обставинах, своєчасно їх розпізнавати, боротися з ними [3, с. 39].

Нові ідеали виховання українців, а саме виховання гармонійно розвиненої особистості, актуальні й для творчості А. С. Макаренка. Цікавими є його думки щодо значення гри у вихованні дитини. Він вважав, що як дитина проявляє себе в грі, така вона буде й у роботі, коли стане дорослою. «Тому, – говорив А. Макаренко – виховання майбутнього діяча відбувається перш за все у грі... Треба сказати, що між грою та роботою нема великої різниці. Гарна гра схожа на хорошу роботу, погана гра схожа на погану роботу» [4]. Розкриваючи основи трудового виховання, Макаренко зауважував, що трудова участь дитини в житті сім'ї повинна починатися рано. Він наводив перелік видів дитячої трудової діяльності в сім'ї, зазначаючи, що кожна сім'я може змінювати їх залежно від віку дитини та умов життя в сім'ї. Крім трудового виховання, педагог зазначав актуальність статевого виховання, культурного та морального виховання. Батьки повинні уважно стежити за тим, щоб у практиці культурного виховання не переважали лише інтереси розваги, витрачання часу. Звичайно, кожен культурний почин повинен приносити й радість. Уміння з'єднати її з великою виховною користю й повинно складати головне вміння батьків. У цій справі від батьків потрібна певна винахідливість [3, с. 42 – 44].

А. С. Макаренко наголошував, що батьки повинні постійно підвищувати рівень своєї педагогічної культури, займатися педагогічною самоосвітою, брати активну участь у вихованні дітей, тісно спілкуватися з учителями. У 1935 році А. С. Макаренко писав М. Горькому: «Допомога сім'ї має бути надана в найрізноманітніших формах, а саме: а) випуском спеціальної літератури; б) короткостроковими курсами для батьків; в) матеріальною допомогою «на виховання»; г) постійним спостереженням».

Надійний спосіб зберегти сімейне й особисте щастя – це підвищення моральної, педагогічної і духовної культури сім'ї, яку мають створювати високоосвічені, морально чисті, духовно багаті, фізично досконалі, працьовиті, зі сформованою національною самосвідомістю особистості. А виховати таких молодих людей завдання багатьох соціальних інститутів – системи освіти і науки, культури і мистецтва, засобів масової інформації й інших державних закладів, але перш за все – це нагальне завдання сім'ї [1, с. 185].

Літературно-педагогічна спадщина А. С. Макаренка стала об'єктом численних досліджень ще у 40-х роках ХХ століття й донині продовжує викликати безліч суперечливих і неоднозначних тлумачень у вітчизняних та зарубіжних педагогів. Осмислення творчого доробку педагога-гуманіста приводить нас до висновку, що не можна вилучати з теорії А. С. Макаренка окремі прийоми і сподіватися на їх рятувальну дію. Лише цілісна виховна система видатного педагога, практика і мислителя, об'єднана з нашою дійсністю може стати перетворюючою силою перебудови всієї справи виховання.

Педагогіка А. С. Макаренка – це перш за все педагогіка подолання труднощів, це виховання загартованого характеру, бадьорості, відчуття громадської перспективи. Корінні риси вчень Макаренка – вироблення колективного світогляду й поведінки, формування характеру трудівника і борця.

Головне в його педагогічних ідеях: якомога більше поваги до людини і в той же час як можна більше вимог до неї. Повага й вимога – двоєдиний діалектичний принцип виховання.

У творчій спадщині А. С. Макаренка можливо виокремити такі актуальні для сучасної педагогіки і освіти висновки, зокрема, що стосуються теми сімейного виховання:

По-перше, діти повинні зростати в системі розумного задоволення їх потреб. Навіть в умовах небагатодітної сім'ї це задоволення повинне йти в плані «не лише тобі, але і нам, й іншим людям». І це повинно стати законом кожної сім'ї.

По-друге, вся система життя дитини повинна будуватися в плані безперервної корисної діяльності разом з людьми і для людей в найрізноманітніших формах.

По-третє, першим й найголовнішим методом Макаренко вважав приклад батьків, батьківську повагу до своєї сім'ї, батьківський контроль над кожним кроком, тощо.

Таким чином, справжня сім'я, за А. С. Макаренка, це сім'я в якій турбуються про дітей. В такій сім'ї діти безперервно спілкуються з батьками, оволодівають культурою слова і праці, азбукою людяності й дійсно гуманних відношень. А найкращі матеріальні умови виступають лише факторами, котрі послугують та сприяють створенню культурної, працюючої, духовно багатой, гуманної особистості. Найголовнішою умовою сімейного виховання Макаренко вважав наявність повної сім'ї, де батько й мати живуть дружно між собою та з дітьми, де панує кохання, взаємна повага, де має місце режим та трудова діяльність.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в аналізі робіт, присвячених життю й діяльності А. С. Макаренка як педагога-практика, його виховним методам, технологіям роботи з дитячим колективом тощо.

Список використаної літератури

- 1. Нежинский Н. П.** А. С. Макаренко и педагогика школы / Николай Павлович Нежинский – К. : Издательство «Радянська школа», 1976. – 261 с.
- 2. Отечественная** социальная педагогика : хрестоматия: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / сост. и авт. предисл. Л. Мардахаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с.
- 3. Гаміна Т. С.** Педагогіка сімейного виховання: Навч. посіб. / Т. С. Гаміна, О. Ю. Гончар – Луганськ : Альма-матер, 2012. – 523 с.
- 4. Макаренко А. С.** Педагогические сочинения : в 8 т. / А. С. Макаренко / АПН СССР ; [редкол.: М. И. Кондаков, В. М. Коротов, С. В. Михалков, В. С. Хелемендик]. – М. : Педагогика, 1983-1986. – Т. 4 – 1985. –

333 с. **5. Макаренко А. С.** Воспитание в семье и школе [Электронный ресурс] / А. С. Макаренко // Электронный архив произведений – Режим доступа: <http://www.makarenko.edu.ru/biblio.htm>

Игнатенко К. В. Проблемы семейного воспитания у спадщини А. С. Макаренка

В статті розкривається педагогічний досвід А. С. Макаренка, а також висвітлюються проблеми сім'ї та виховання дітей. На основі аналізу досліджень А. С. Макаренка, висвітлюються такі актуальні для сьогодення питання сімейного виховання, як мета виховання, проблеми духовно-моральних основ сімейного виховання, авторитет батьків (помилкові види батьківського авторитету та сутність дійсного авторитету батьків), питання сімейного неблагополуччя, трудове, розумове і моральне виховання дітей в сім'ї, сім'я як колектив, відповідальне батьківство, а також наслідки потурання дитячим забаганкам.

Ключові слова: А. С. Макаренко, сімейне виховання, авторитет батьків, мета виховання, потреби дітей, сімейний колектив.

Игнатенко К. В. Проблемы семейного воспитания в наследии А. С. Макаренко

В статье раскрывается педагогический опыт А. С. Макаренко, а также освещаются проблемы семьи и воспитания детей. На основе анализа исследований А. С. Макаренко, рассмотрены такие актуальные для сегодняшнего времени вопросы семейного воспитания, как цель воспитания, проблемы духовно моральных основ семейного воспитания, авторитет родителей (ложные виды родительского авторитета и сущность действительного авторитета родителей), вопросы семейного неблагополучия; трудовое, умственное и моральное воспитание детей в семье, семья как коллектив, ответственное родительство, а также последствия попустительства детским капризам.

Ключевые слова: А. С. Макаренко, семейное воспитание, авторитет родителей, цель воспитания, потребности детей, семейный коллектив.

Ignatenko K. V. Problems domestic education in the legacy of Antona Makarenko

In the article pedagogical experience opens of Anton Makarenko, and also light up the problems of family and education of children. On the basis of analysis of researches of Anton Makarenko, such pressing for today's time questions of domestic education, as purpose of education, are considered, problems spiritually moral bases of domestic education, authority of parents (false types of paternal authority and essence of actual authority of parents), questions of domestic неблагополучия; labors, mental and moral education of children in families, seed as collective, responsible родительство, and also consequences of connivance to child's whims.

Key words: Anton Makarenko, domestic education, authority of parents, purpose of education, necessities of children, domestic collective.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л. Ц.

УДК 37.091.4 Макаренко:[37:316.362]

М. О. Малькова

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С. МАКАРЕНКО

Процес виховання в сім'ї – це найважливіший засіб забезпечення існування спадкоємності поколінь, це історичний процес входження підростаючого покоління в життя суспільства. З першого дня життя дитини батьки починають виконувати свій головний батьківський обов'язок – вони стають вихователями. Через радощі і випробування ведуть вони зростаючу людину по шляху розвитку її духовних і фізичних сил, до духовної і фізичної зрілості. З цього приводу А. С. Макаренко говорив: «...ви народили і виховуєте сина або дочку не лише для батьківської радості. У вашій сім'ї і під вашим керівництвом зростає майбутній громадянин, майбутній діяч і майбутній борець. Якщо ви наплутаєте, виховаєте погану людину, горе від цього буде не лише вам, але і багатьом людям і всій країні» [2].

Сім'я має бути тим базисом, де підростаюча людина зустрічається з питаннями, на які йому допомагають знайти відповіді дорослі і, в першу чергу, мати і батько. Тому дуже важливу роль в цьому грає духовна атмосфера сім'ї в якій зростає особистість. Сім'я, яка культивує партнерські стосунки, сприяє становленню особистості, розвиває її індивідуальність, основним стрижнем всіх складових повинен стати діалог між членами сім'ї. Сім'я – це опора, яка може прискорити рух суспільства до духовного оновлення, що виявляється при зверненні всіх членів сім'ї до моралі, освяченої століттями і досвідом поколінь, де виховання дитини вважається боргом всіх і кожного. Але як досягти цього? Однозначно відповісти на це питання дуже непросто, оскільки відповіддю на нього є п'ять складових: перша – любов до дітей, друга – взаєморозуміння, третя – взаємоповага, четверта, – традиції, на які спирається виховання, і п'ята – діалог. Значення кожної із складових неможливо переоцінити, бо відсутність хоч би однієї з них, приведе до даремності існування останніх.

На кожному етапі суспільно-історичного розвитку родинне виховання по своєму призначенню, змісту і формам носить конкретно-